



Uit: J. Cortázar en C. Dunlop, De autonauten van de kosmosnelweg

Het atopisch bestaan

Over Julio Cortázar en de plek

In zijn opstel over de kunst van Chillida, *Die Kunst und der Raum*, definieert Heidegger de beeldhouwkunst als *de belichaming van plaatsen die, terwijl ze een omgeving ontsluiten en hoeden, een vrije plek om zich heen verzameld houden die de dingen een verwijlen waarborgt en de mensen een wonen te midden van de dingen*.¹ Het is niet de bedoeling hier uitgebreide interpretaties te geven, noch om me te wagen aan een Heidegger-exegese. Een van de opvallende zaken aan deze definitie is de gelijkenschakeling van beeldhouwkunst aan plaatsen. Daar wil ik uitvoeriger op ingaan. De vorm die dit artikel aanneemt is die van een collage, een soort gesprek tussen de filosofie en de literatuur van de Argentijnse schrijver Julio Cortázar.

Ik zal proberen aan te geven hoe in Cortázars hoofdwerk, de roman *Rayuela, een hinkelspel*,² het hoofdpersonage worstelt met zijn verlangen naar een plek, en wat het idee plek mijns inziens moet zijn. Omdat goede literatuur juist goed is door de precisie van de gebruikte taal, is parafrasering haast een verkrachting. Cortázar komt dus zo veel mogelijk zelf aan het woord.

I

M. Heidegger, *Die Kunst und der Raum*, St. Gallen, Erker Verlag, p. 13.

2

J. Cortázar, *Rayuela, een hinkelspel*, Amsterdam, Meulenhoff, 1973.

Ter zake. *Rayuela* is een merkwaardig opgebouwde roman. Het is letterlijk een hinkelspel. De lezer kan zich, kriskras lezend, een weg door het boek banen. Dit wil ook zeggen dat de roman verschillende lijnen heeft, hij vertelt verschillende geschiedenissen. Een ervan, en de meest in het oog springende, is de geschiedenis van Horacio Oliveira. Argentijn, dertiger, intellectueel en bohémien. In het eerste deel van het boek woont hij in Parijs, in het tweede is hij terug in Buenos Aires. Horacio is geen gemakkelijk mens, zoals twee van zijn vrienden over hem opmerken: *Nu doet alles hem verdriet, zelfs aspirines doen hem verdriet. Echt waar, gisteren gaf ik hem een aspirine omdat hij kiespijn had. Hij rukte het pilletje uit mijn hand en begon ernaar te kijken, hij moest erg veel overwinnen voor hij het doorslikte...*

U hebt het woord 'ding' herhaalde malen laten vallen, zei Gregorovius. Het is niet elegant, maar het geeft wel uitstekend weer wat Horacio mankeert. Duidelijk een slachtoffer van dingheid.

Wat is dat, dingheid? vroeg La Maga.

Dingheid is de onaangename gewaarwording dat waar onze eigenwaan ophoudt, onze straf begint. Sorry dat ik zo'n abstracte en haast allegorische taal gebruik; wat ik zeggen wil is, dat Oliveira ziekelijk gevoelig is voor de druk van zijn omgeving, van de wereld waarin hij leeft, van het lot dat hem toebedeeld is, om het vriendelijk te zeggen. Kortom, de omringende wereld doet hem verdriet. Of, nog korter, Weltschmerz. [p. 68]

Voor Horacio is één ding zeker: *Het enige wat zeker was was het drukkende gevoel op zijn maagmond, het fysieke vermoeden dat er iets niet in orde was, dat het vrijwel nooit in orde was geweest. Het was niet eens een probleem, hij had*

alleen al vroeg besloten noch mee te doen aan de collectieve leugens, noch aan de rancuneuze eenzaamheid van iemand die zich wijdt aan de bestudering van radioactieve isotopen of het presidentschap van Bartolomé Mitre. [p. 23]

Horacio is dan in opstand tegen de wereld:

Op tienjarige leeftijd was hij voor het eerst, op een middag vol ooms met zwaarwichtige politiek-historische preken in de schaduw van enkele kaneelbomen, bedeesd in opstand gekomen tegen het typisch Spaans-Italiaans-Argentijnse Se lo digo yo! vergezeld van een ferme vuistslag op tafel als woedende onderstreping. Glielo dico io! Maar als ik het je nou toch zeg, verdomme! Dat ik, begon Oliveira toen te denken, wat bewijst dat nou eigenlijk? Garandeerde dat ik van grote mensen wel dat zij de wijsheid in pacht hadden? Toen hij vijftien was ontdekte hij de uitspraak 'Het enige dat ik weet is dat ik niets weet'; de dollekervel die daarmee gepaard ging had hem onvermijdelijk toegeschenen, zo daag je mensen niet uit, maar als ik het je nou toch zeg. Later constateerde hij tot zijn vermaak hoe in hogere cultuurvormen het gewicht van autoriteit en invloed, het vertrouwen dat het lezen van goede boeken en intelligentie inboezemen, hun eigen 'maar als ik het je nou toch zeg' meebrachten, zij het handig versluierd, ook voor de persoon die het uitsprak: nu hoorde hij 'ik heb altijd gedacht', 'als ik ergens zeker van ben', of 'het is duidelijk dat', zelden gecompenseerd door een objectieve beoordeling van het tegenstrijdige standpunt. Alsof de soort er in de individu voor waakt dat hij niet te ver gaat op het pad van de verdraagzaamheid, de intelligente twijfel, de gevoelsmatige aarzeling. Op een gegeven moment ontstond het eelt, de verkalking, de definitie: zwart of wit, radicaal of conservatief, homo- of heteroseksueel, figuratief of abstract, de ploeg van San Lorenzo of van Boca Juniors, vleeseter of vegetariër, zaken of poëzie.

En dat was maar goed ook, want de soort kon niet op mensen als Oliveira vertrouwen... [p. 24]

Uit dergelijke overwegingen concludeert Oliveira dat het beste is niets te doen. Hij doet dan ook zijn best zo min mogelijk te handelen. Ieder gedrag is al een zich conformeren aan de oneigenlijkheid van deze wereld: *Valse actie was bijna altijd het spectaculairst, want die brengt hontzag, faam en ruiterstandbeelden met zich mee. Al stap je er net zo gemakkelijk in als in een paar sloffen, toch kon valse actie ook best verdienstelijk zijn; het verraad was van een andere orde, lag zoals altijd in het afzien van het centrum, de nesteling op de omtrek, de wonderbaarlijke vreugde om je broederschap met andere mensen die bij dezelfde actie betrokken zijn. Daar waar een bepaald type mens tot held kon uitgroeien, wist Oliveira zich veroordeeld tot de ergste komedie. Daarom kon hij beter zondigen door niet-doen dan door mee-doen. Toneelspeler zijn betekende afzien van een goede plaats in de zaal en hij scheen geboren te zijn om toe te kijken op de eerste rij.* [p. 392]

Oliveira verwerpt de wereld als oneigenlijk en engageert zich met een afwezige eigenlijkheid. Dit engagement heeft echter niets verheffends. Het is veeleer het besef van het gemis, de wanhoop van het gebrek. Oliveira verwerpt de sociale kaders – en hij maakt zowat alles stuk wat hij onderneemt – in naam van een zoeken naar een grond. Voor Horacio is het noodzakelijk dat er een plek moet bestaan waar hij met zichzelf kan samenvallen, waar hij een eenheid kan vormen: *En is dat centrum, wat het ook moge zijn, niet geschikt als topografische benaming van een eenheid? Ik loop door een enorme kamer met een tegelvloer en een van de tegels is precies het punt waarop ik moet blijven staan als ik wil dat alles zich*

ordent volgens het juiste perspectief. Precies het punt, dacht Oliveira pathetisch en half spottend, om zekerder te zijn dat hij niet alleen met een loos woordenspelletje bezig was. Een vertekend schilderij waarin je de juiste hoek moet zoeken (ben het bessen-tiële van dit voorbeeld is dat de hoek benorm scherp is; je moet je neus haast hop het doek drukken wil je dat die op zich zinloze lijnen bineens samen het portret van Frans I of de slag bij Siniglagia hui-beelden, hiets bonbeschrijfflijk ver-bazends). Maar die eenheid, de som van alle handelingen die een leven uitmaken, scheen zich op geen enkele wijze kenbaar te willen maken, voordat het leven zelf afgelopen was als uit-gewerkte maté, met andere woorden, alleen de anderen, de biografen, konden jouw eenheid zien, en volgens Oliveira had je daar niets aan. Het moeilijke was om je eenheid te vatten zonder een held te zijn, of een heilige, een misdadiger, een bokskampioen, een partij-leider, of een herder. De eenheid te midden van de verscheidenheid vatten; die eenheid moest het centrum zijn van een wervelwind en niet het bezinksel van uit-gewerkte, koude maté. [p. 79]

Het is niet toevallig dat Oliveira zijn verlangen onder woorden brengt met behulp van een ruimtelijke analogie. Horacio, de intransigente en wanhopige buitenstaander, is op zoek naar een plaats. Hij zoekt, zoals hij zelf zegt, zijn stadsrechten. Zijn wanhoop betreft dan ook een gebrek aan ruimte, aan ademruimte voor bestaan. Hiermee zijn we dan bij het eigenlijke onderwerp van onze gedachtenwisseling aangeland: het zoeken naar een plek.

Het is Heidegger geweest die overduidelijk heeft gemaakt dat ruimte innig verbonden is met het zojuist genoemde verlangen. Ruimte is de plek waar het wonen

geschiedt, waar de existentie zich afspeelt. In *Over denken, bouwen, wonen* heet het: *Het wonen is de manier waarop de stervelingen op aarde zijn.*³ Maar om op aarde te zijn moet men eerst waarlijk bestaan, dat wil zeggen eigenlijk, oftewel zijn eigen leven bepalend. De vraag die dan kan worden gesteld is: in hoeverre woont de mens?

Waar het hier om gaat is om het besef van het gemis aan wonen. Horacio Oliveira is op een bepaalde wijze op aarde, maar hij is ervan doordrongen dat zijn wonen geen wonen is. Johannes van het Kruis heeft dit besef misschien op de juiste manier onder woorden gebracht: *Ik leef, maar niet in mezelf, en mijn hopen is zo hunkerend, dat ik sterf van niet te sterven* (in *Verzen van een ziel, die smartelijk uitzielt naar de aanschouwing van God*). Het zich niet – of beter, het zich oneigenlijk – ophouden is niet op aarde zijn, maar een wijze van in de wereld zijn. Het onderscheid tussen aarde en wereld is hier essentieel. Door dit onderscheid wordt namelijk een nadere precisering van de plek mogelijk. Om dit verder uit te leggen citeer ik uit *Aarden*: *De aarde kunnen we niet zien omdat ze niet voor ons is. Toch is haar aanwezigheid noodzakelijk opdat wij kunnen bestaan. Zij is onmenselijk en gunt ons geen verblijf in haar. Toch kunnen we zonder haar nergens verblijven. Ze verstoot ons, maar ze doet dit niet door ons hardbandig van haar af te zetten – want dan zouden we al in haar geweest zijn – maar door ons simpelweg de toegang tot haar te weigeren. Ze staat een verblijf niet toe door ons te ontwijken en wel zodanig dat we haar gezicht nooit gezien hebben, nooit haar geborgenheid hebben mogen ervaren, haar naaktheid voelen. We hebben haar nooit kunnen ontsluiten.*

De aarde trekt zich terug en ontkent iedere toenadering. Tegelijkertijd vernietigt ze, als het ten grondslag liggende,

iedere zelfgenoegzaamheid en stelt ons daardoor zodanig op de proef, dat haar terugtrekking al zo bedreigend is dat het onvoorstelbaar is dat we ooit bij haar terug zouden kunnen geraken. Het bij haar komen zou onmiddellijke vernietiging inhouden.

De aarde is het ten grondslag liggende. Ze is datgene wat grondt. Het is pas door haar dat iets kan rusten, iets een plaats kan hebben, dat iets niet onmiddellijk vervliegt in een allesomvattend niets. Omdat zij er is, is het mogelijk niet eindeloos te vallen. Daardoor wijst ieder bestaan naar haar terug. Is al wat is in laatste instantie op haar gestoeld.’⁴ Maar we hebben haar nooit gezien. Ze is het onvoorstelbare. Als het grondende dat op zichzelf grondeloos is, is ze nergens. Ze is voor ons, gegronden, niet. Toch danken we het aan haar dat we er kunnen zijn. Tegelijkertijd, als het grondeloze, is ze zo vernietigend, dat wanneer het ons gegund zou zijn haar gezicht te zien, wij onmiddellijk zouden worden weggevaagd. Hoe kan ooit het gegronde in het grondeloze vertoeven? Dan valt het. Onberroepelijk meegezogen in de kolk van een verwoestend niets. De aarde is daarom ook het verschrikkelijke, het verwoestende van het onvoorstelbare. Ze is onvoorstelbaar in haar nergens-zijn... Maar de aarde trekt zich terug. Als een minotaurus verbergt ze zich in een ondoordringbaar labyrint van permanente ontwijking. Ze versluiert zichzelf met het onberroepelijke van het onmogelijke. [p. 7]

De aarde is er voor ons niet. Wat wij zien, wat wij ons voorstellen is de wereld. Een geordend en verder te

3

M. Heidegger, 'Bauen, Wohnen, Denken', in: *Vorträge und Aufsätze*, Pfulingen, Neske Verlag, 1954, pp. 145-162.

4

R. Kaulingfreks en J. Molenaar, *Aarden*, Amsterdam, Picaron, 1987, p. 7.

ordenen geheel. Wereld staat tot onze beschikking, is menselijk, al te menselijk. Wereld is geschiedenis, is alles wat wij tegenkomen, is wat wij natuur noemen. Het herkenbare van de natuur, van alles. Want hoe we het ook wenden of keren, wanneer we iets herkennen, hebben we het al geordend naar onze mogelijkheden, is het al ondergeschikt gemaakt aan ons voorstellingsvermogen. Wereld is wat resulteert na de verberging van aarde. De verschrikkelijke en onvoorstelbare aarde trekt zich terug om gekend te worden als wereld. Om functioneel te worden, al is die functie het esthetisch genot. Wereld is dus waar wij ons ophouden. Kortom, wereld zijn wij. Wereld verbergt aarde. Daarom doet wereld oneigenlijk aan. We houden ons op in de wereld en beseffen dat dit nooit de grond kan zijn, dat er achter de wereld nog iets is. Het verlangen komt op om de aarde te ontsluiten, wereld te overwinnen. Maar de verberging van aarde wordt ook door ons gedragen. Wij verbergen aarde door haar op te ruimen, in te ruimen in een ordening. Wij schakelen de uitgestrektheid, de nietigheid van aarde uit, ten gunste van een leefbare omgeving, door het creëren van plekken. Door plekken veranderen we het nergens in een ergens. De plek staat dan tussen aarde en wereld in. Plek is de plaats waarop, is de eigen plaats, is op zijn plaats zijn. De aarde wordt ingeruimd, zoals Heidegger heeft gezegd, door plaatsen. En de plaatsen worden door de dingen toegelaten. Het zijn de dingen die plaatsen! Zoals in Heideggers beroemde voorbeeld van de brug: *Voordat de brug er is, zijn er langs de stroom vele punten die door iets bezet kunnen worden. Een ervan verschijnt als een plaats en wel door de brug* (in *Over bouwen, wonen, denken*). Het uitlichten van

plekken geschiedt door de dingen, die een plaats inruimen, die een plaats zijn. Omgekeerd zijn er pas dingen, wanneer ze op hun plaats zijn: er is niet ergens een brug die vervolgens geplaatst moet worden.

De plek is dan het echte wonen. Wonen is de betrekking die wij aangaan met een plek. Wonen is de eigen plaats innemen. Daar behoren wij toe aan onszelf, maken we ruimte voor ons bestaan, zijn we eigenlijk. Maar om op onze plek te kunnen zijn is het nodig het functionele van de wereld te verlaten. De eigen plek kan alleen worden gevonden wanneer we de overgeleverde ordening verlaten, wanneer we, zoals Horacio Oliveira, niet in de grote-mensentaal geloven. Die taal ontkent namelijk de eigen plek.

Maar omdat plek een bemiddeling is, is het wonen nog steeds niet eigenlijk. De plek komt voort uit de aarde, maar ze is niet de aarde. Plek overstijgt de onechtheid van wereld maar ze verbergt de uitgestrektheid van aarde. De aarde verdwijnt op het moment dat er één punt uitgelicht wordt. De plek is daarom wel de eigen plek maar toch een verhulling. De mens verlangt naar de grond, naar oorsprong. Horacio Oliveira verlangt in *Rayuela* naar het centrum. Stel dat het hem zou lukken om inderdaad de wereld te transcenderen en zijn plek te vinden, dan nog zou hij het gevoel behouden dat het niet goed zit, dan nog zou hij de grond niet bereikt hebben.

De plek of de plaats is een bevestiging van de oneigenlijkheid van ons ergens in ophouden en is daarom als punt van verlangen onmogelijk. De plek is een onverenigbaar gebeuren; ze verlaat wereld: tant mieux, maar ze versluiert aarde. Horacio zal geen rust

vinden. Voor zover hij zijn plek verlangt zal hij de wanhoop van het gemis in al zijn hevigheid blijven ervaren.

Als een mislukking is de plek altijd een verlangen. Als bemiddeling tussen aarde en wereld zal de plek altijd iets onbestemds houden, zal ze meer richting zijn dan echt een woonplaats. Horacio zal steeds verder moeten zoeken naar de grond, en de smeekbede van Johannes van het Kruis zal niet gehonoreerd worden: *O mijn God, wanneer dan toch, wanneer moge ik waarlijk zeggen: nu ik niet meer sterf, nú leef ik!*

Maar Cortázar is niet zo pessimistisch dat ons het wonen ontzegd zou worden. De mens woont, volgens Heidegger, hoe dan ook. Alleen, de mens verlangt naar een eigenlijke plek, zegt Cortázar. Ik heb u voorgelaten dat die plek niet de oplossing van het verlangen is, dat de plek zelf verlangen is. Het eigenlijke wonen is dan in het verlangen.

Tot deze conclusie komt ook Horacio Oliveira: *Langs de Seine was het minder koud dan tussen de huizen, daarom sloeg Oliveira de kraag van zijn jekker op en ging naar de rivier kijken. Omdat hij er het type niet naar was om in het water te springen, zocht hij beschutting onder een brug en mijmerde wat over zijn kibboets. Dat beeld speelde al een tijdje door zijn hoofd, een kibboets van het verlangen. Merkwaardig, zo'n uitdrukking komt ineens in je op zonder dat ze iets betekent, een kibboets van het verlangen, maar de derde keer dat je ze herhaalt begint ze al wat betekenis te krijgen en op een gegeven moment voel je dat ze geen absurde uitdrukking is, dat bijvoorbeeld een zin als: 'Hoop, die weelderige Palmyra' volmaakt absurd is, een sonoor gerommel in je buik, terwijl*

'een kibboets van het verlangen' niets absurds heeft, maar een tamelijk hermetische (dat wel) samenvatting is van al je gedool, de ene tocht na de andere. Kibboets, kolonie, settlement, nederzetting, de uitverkoren plek om je tent voorgoed op te zetten, waar je in de avondlucht kan stappen, je gezicht gewassen door de tijd, en samensmelt met de wereld, met de Grote Waanzin, de Enorme Klucht, jezelf openstelt voor de kristallisering van het verlangen, voor de ontmoeting. Hoppassen geblazen, Horacio, hoordeelde Oliveira terwijl hij op het muurtje ging zitten tussen het gesnurk van de clochards onder hun stapels kranten en zeildoek. Eindelijk viel het hem nu eens niet moeilijk zich over te geven aan de weemoed. Met een nieuwe sigaret voor de warmte tussen zijn lippen, omringd door het gesnurk dat uit het diepste der aarde leek te komen, kon hij onbevangen treuren om de onoverbrugbare afstand die hem van zijn kibboets scheidde. Gezien het feit dat hoop niet meer was dan een weelderige Palmyra, was er geen enkele reden tot illusies. Integendeel, hij moest profiteren van de afkoeling van de nacht om, met de bottige precisie van het sterrenstelsel boven zijn hoofd, haarscherp te voelen dat zijn vage gezoek een mislukking was en dat daarin misschien juist de overwinning lag. Ten eerste omdat dat zoeken hem waardig was (af en toe had Oliveira een behoorlijk hoge dunk van zichzelf als menselijk specimen), omdat het een wanhopig verre kibboets was die hij zocht, een burcht die slechts te nemen was met fabelachtige wapens, niet met de ziel, noch met de geest van het westen, middelen die door hun eigen leugenachtigheid ontkracht waren zoals op de Club zojuist was opgemerkt, alibi's van de beestmens die vastzat op een weg waarop geen terugkeer mogelijk was. Kibboets van het verlangen, niet van de ziel, niet van de geest. En al was verlangen net zo goed een vage definitie van onbegrijpelijke

krachten, je kon het voelen zitten en leven, het zat in iedere vergissing en ook in iedere sprong vooruit, dat was mens-zijn, niet een lichaam plus een ziel, maar die ondeelbare totaliteit, die onophoudelijke confrontatie met de gebreken, met alles wat de dichter ontfutseld was, het hevige heimwee naar een land waar je je leven volgens andere kompassen en andere benamingen kon uitstamelen. Zelfs al stond de dood met gebeven zeis om de hoek, zelfs al was hoop niet meer dan een weelderige Palmyra. En gesnurk, en af en toe een scheet.

Zich vergissen was nu niet zo erg als wanneer hij naar zijn kibboets had gezocht met behulp van kaarten van het Geografisch Instituut, met echte, goed bevonden kompassen, waarop het noorden het noorden aanwees en het westen het westen; hij hoefde hoogstens te begrijpen, vluchtig als bij ingeving te zien, dat zijn kibboets uiteindelijk op dat uur, met die kou en na zulke dagen, niet onbereikbaarder was dan wanneer hij er volgens stamriten achteraan gejaagd had, verdienenstelijk en zonder zich het opzienbarende epitheton van inquisiteur op de hals te halen, zonder die klap in zijn gezicht, zonder huilende mensen en een slecht geweten en zin om de hele boel eraan te geven en terug te keren naar zijn ronselboekje, naar een beschut plekje binnen een of andere geestelijke of tijdelijke begroting. Hij zou sterven zonder zijn kibboets gezien te hebben, maar die kibboets was ergens, ver weg misschien, maar hij was er en hij wist dat hij er was omdat hij de vrucht van zijn verlangen was, die kibboets was zijn verlangen net als hij zijn eigen verlangen was en de wereld of de voorstelling van de wereld verlangen was, zijn verlangen of het verlangen, dat deed er om deze tijd niet zoveel toe. En toen kon hij zijn gezicht in zijn handen leggen, met openlating van een kleine ruimte voor zijn sigaret, en tussen de zwervers bij de rivier blijven zitten, zijn gedachten bij zijn kibboets. [p. 195]

In het verlangen wonen, zich ophouden in het zoeken
naar een plek. De erkenning dat de aarde onbereikbaar
is. Een atopisch bestaan...